УДК 811.161.2’27’246.2
DOI: https://doi.org/10.18524/2414-0627.2020.27.206540

І. І. Брага
канд. філол. наук, доц.,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри української мови та літератури

МЕТАКОМУНІКАТИВНА РЕФЛЕКСІЯ В «НАЇВНОМУ» ЕПІСТОЛЯРІЇ

У статті аналізуються результати метакомунікативної рефлексії «наївних» авторів повсякденних родинно-побутових листів, яка передає інформацію про епістолярну комунікацію, процес листування. Виявлено й описано метакомунікативні рефлексиви, а також встановлено їх функціональне навантаження в епістолярних текстах.

Ключові слова: метакомунікативна рефлексія, метакомунікативи, епістолярна комунікація, «наївний» епістолярій, некодифіковане розмовне мовлення.

Упродовж тривалого часу актуальною проблемою в українському мовознавстві залишається вивчення мови приватного листування, проте лінгвістів передусім цікавить епістолярна практика елітарних мовних особистостей – українських письменників, культурних і громадських діячів, а отже, аналізується українська кодифікована розмовна мова (див., наприклад, огляд: [10; 4; 2, с. 119–121].

Своїми дослідженнями (див., напр., [6]) пропонуємо змінити вектор наукових пошуків, спрямувавши його на листовну комунікацію «наївних» авторів (за аналогією з «наївним» малярством [8, с. 10]) і відповідно на українське некодифіковане розмовне мовлення в його писемній формі. Актуальність такого підходу зумовлена кількома причинами: по-перше, необхідністю описати той фрагмент мовного буття, який поступово зникає з повсякденного життя пересічних мовців, не витримуючи конкуренції з електронними засобами спілкування; по-друге, потребою встановлення основних рис українського писемного некодифікованого розмовного мовлення, що допоможе вточнити, які з них були запозичені в «електронну» мову; по-третє, прагненням задовольнити наукову цікавість, обравши за об’єкт дослідження некодифіковане епістолярне мовлення «наївних» адресантів, який здебільшого прихований від мовознавчого ока і на вивчення якого донедавна було накладено мовчазне табу як на негідний об’єкт наукового вивчення. Із зрозумілих причин однієї статті замало для вирішення всіх зазначених проблем, які опинилися в колі наших наукових інтересів, проте поступова робота над зібраним емпіричним матеріалом уможливить відповіді на всі поставленні питання.

Метою нашого дослідження стає аналіз результатів метакомунікативної рефлексії «наївних» авторів повсякденних родинно-побутових листів про епістолярну

комунікацію в цілому та її окремі елементи. Іншими словами, аналізуються ті мовні одиниці (метакомунікативи), що передають інформацію про листи, процес листування в листах. **Завдання** роботи полягають у виявленні та описі метакомунікативних рефлексивів як предмета дослідження, а також у встановленні їхнього функційного навантаження в «тілі» епістолярного тексту.

Для досягнення поставленої мети і виконання завдань використано описовий метод, методи лексико-семантичного, лінгвостилістичного та дискурсивного аналізу.

Як відомо, однією із семіотичних універсалій, що вирізняє мову людей від «мови» тварин, є рефлективність мови – думати і говорити про мову за допомогою самої ж мови [11, с. 21; 17, с. 133; 16, с. 27], у чому й виявляється метамовна функція мови [18, с. 201–203]. Якщо наукова метамовна рефлексія становить сутність лінгвістики як науки і тривалий час перебуває в полі зору дослідників, то металінгвістична діяльність пересічних мовців зацікавила мовознавців порівняно недавно. Зокрема, об'єктом дослідження когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології стає наївна лінгвістика як «спонтанні уявлення про мову і мовну діяльність, що склалися в побутовій свідомості людини» [1, с. 7].

З розвитком мовознавчої думки з'являється низка нових похідних термінів з префіксоїдом ***мета-***: метатекст (напр., [7]), метакомунікація (напр., [12]), а також див. [16, с. 30]. Зокрема, Г. Г. Почепцов розглядає метакомунікацію як «комунікацію, що супроводжує комунікацію» [12, с. 52], вона регулює мовленнєве спілкування за допомогою мовних засобів, тобто йдеться про реалізацію фатичної функції мови ([18, с. 201–203].

У статті «Метатекст в тексті» А. Вежбицька зазначає, що під час розуміння тексту не тільки слухач, а й сам автор тексту коментують його, утворюючи таким чином метатекст: «Очевидно, місцем, де виникає такий двотекст, не обов'язково повинна бути голова слухача. Іншими словами, коментатором тексту може бути і сам автор» [7, с. 404]. Отже, метатекст у потрактуванні А. Вежбицької – це авторські коментарі до власного повідомлення, це «комунікація про комунікацію» [12, с. 52]. У своїй роботі будемо дотримуватися цього погляду на метакомунікацію.

Оскільки в науковому обігу поряд з терміном «мовна рефлексія» використовується «метамовна рефлексія», до термінологічного апарату нашої роботи залучаємо термін «метакомунікативна рефлексія». Для термінологічного позначення мовних одиниць (слів, словосполучень, сполучень слів, етикетних формул тощо), які ословлюють метакомунікативну рефлексію, послуговуємося терміном «метакомунікативні рефлексиви» та його синонімами «метакомунікативи», «метакомунікативні одиниці», «метакомунікативні феномени».

Нашу наукову розвідку виконано на **матеріалі** повсякденних сімейно-побутових листів, авторами яких є українці з рідною українською, рідше – російською мовою, що мешкають в населених пунктах Сумської області. Незалежно від віку, статі, місця проживання (село, селище, містечко, місто) та рівня освіти автори листів володіють суржиком.

Склад метакомунікативних рефлексивів

Слово *лист* в українській мові багатозначне, має три лексико-семантичних варіанти, один з яких: «Писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь, для спілкування з кимось на відстані, а також відповідна поштова кореспонденція» [15, т. 4, с. 491]. На офіційному сайті Укрпошти www.ukrposhta.ua подається термінологічне визначення: «Лист – це поштове відправлення з вкладенням письмового повідомлення чи документів. Листи пересилаються у конвертах. Для

оплати доставки листів використовуються поштові марки (знаки поштової оплати), які наклеюють на конверт».

Метакомунікативна рефлексія в текстовому просторі повсякденних родинно-побутових листів «наївних» авторів передусім репрезентується різноманітними номінаціями цього різновиду дистанційного писемного спілкування. За нашими даними, мовці здебільшого використовують нейтральне слово *лист*, що становить 42,1 %. Наприклад: *Як там справи у Юлі, у Вови і Віталика. Бо від них* ***листа*** *чекати марна справа*; *Пишу вам* ***листа****, а Тіхон* <кіт – І. Б.> *мішає* (У роботі ілюстративний матеріал подається без змін, із збереженням авторської орфографії, пунктуації та стилістики).

Достатньо частотним виявилося і слово *письмо* (19,7 %), що перебуває із словом *лист* в синонімічних відношеннях і має розмовне забарвлення [14, с. 154; 15, т. 6, с. 366]. Наприклад: *Сигодня получили* ***письмо*** *вид Миколи Душила. вже можно Сказать як год вид них небуло* ***письом*****.**

Кількісна характеристика вживання діалектної лексеми *пісьмо*, що запозичена з російської мови, складає 21,1 %. Наприклад: *Ну може уже тепер це* ***пісьмо*** *ти получиш Я тепер тобі гроший у* ***пісьмі*** *не буду посилать.*

Як і для усного розмовного мовлення, для листів характерне використання зменшених форм. У своєму словнику Б. Грінченко наводить два демінутиви, похідні від лексеми *письмо – писемце* і *письмечко* [14, с. 154]. Мовознавець В. М. Русанівський, аналізуючи розмовне розмаїття народної мови у творах Григора Тютюнника, називає одне з її джерел – словник за редакцією Б. Грінченка, який письменник уважно прочитав, що вплинуло на його творчість. Зокрема, дослідник згадує зменшену форму *письомце*, вжиту в оповіданні «Три зозулі з поклоном» [13, с. 366].

«Грінченкових» демінутивів у зібраному матеріалі не зафіксовано, натомість спостережено використання слова *пісьомце* (1,3 %) як демінутивного утворення від *пісьмо*. Наприклад: ***Пісьомце*** *ми ваше получили за яке велике вам спасибі з якого ми узнали як ви проживаєте як здоровья і всі ваші новості.*

Із записів народних пісень, зібраних на сайті «Polyphony. Unknown Ukraine» [19], пересвідчуємося, що слово *пісьомце* поширене на території Сумської області. Зокрема, у тексті української народної пісні «За горами гори чорніють» у виконанні фольклорного колективу із с. Вільшана Недригайл. р-ну Сумської обл. це слово вживається тричі, а слово *лист* – тільки один раз: *Я вчора гуляла до півночі, / В саду соловейко співав. / Заходила в хату тихенько, / А свекір* ***пісьомце*** *читав. <…> Ой люлі, ой люлі, дитино, / Ой люлі, пора тобі спать, / Бо треба сідати до столу, / І батьку* ***пісьомце*** *писать. / Писала, / писала* ***пісьомце****, / Та й стала словами кінчать: / – Приїзжай, мій милий, в неділю, / Мене молодую ховать. / Вже трейтя неділя минає, / Як свекор невісточку сховав, / А милий* ***листа*** *присилає: / Я в неї ума вивіряв.* У жодному з варіантів цієї пісні лексеми *пісьомце* не виявлено. У варіанті «За горами гори високі» (с. Гетьманівка Шевченківського р-ну Харківської обл.) на позначення листа двічі використовується демінутив *листочок*: *Заходю я в хату тихеньку, / Як свекор* ***листочка*** *читав. / А милий же пише в* ***листочку****, / Що то я ума вивіряв.* У варіанті «За горами гори повиті, за горами сонце горить» (с. Осокорівка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.) лексема *листочок* вживається один раз: *Захожу тихесенько в хату, / А свекор* ***листочка*** *читав.*

З-поміж синонімічних зменшено-пестливих утворень подибуємо такі: *вісточка* – 1,3 % (пестливе до *вість* ‘звістка, повідомлення’ [15, т. 1, с. 685]), *клаптик* – 1,3 %

(демінутив до *клапоть* ‘відрізана або відірвана частина тканини, шкіри, паперу тощо; обривок, шматок’ [15, т. 4, с. 173]). Розмовне забарвлення має слово *писулька* – 1,3 % (‘записка, письмецо’ [14, т. 3, с. 154]; ‘коротенький лист або записка; цидулка’ [15, т. 6, с. 364]). Наприклад: *Одержала від вас листа. Дуже зраділа. Велике спасибі. Приємно одержувати* ***вісточку*** *від рідних людей*; *Ну, хоча б малесенький* ***клаптик*** *і кілька слів!*; *Чекала, чекала тебе цілий тиждень так і не дочекалась. Вирішила написати маленьку* ***писульку.***

Діалогічність епістолярної комунікації оприявлюють, окрім наведених вище, номінації *відповідь*, включаючи і суржиковий варіант *одтвет* (10,5 %), а також *звістка* – (1,3 %) ‘повідомлення, вість про кого-що-небудь’ [15, т. 3, с. 488], які вказують на епістолярного «співрозмовника». Наприклад: *Ну, так хочеться одержати* ***звістку*** *від тебе!*; *Сьогодні у четвер 15.02.90 получив від вас аж два письма. ось пишу* ***відповідь***; *Ждемо* ***одтвету.***

Найчастотніше функцію означення, що характеризує лексеми на позначення епістоли, виконують займенники другої особи однини чи множини, наприклад: *Получила я* ***твоє*** *письмо; Вчора отримали* ***твого*** *листа*; *одержала* ***твого*** *листа*; *Письмо* ***твоє*** *Надя, получила; отвічаєм на* ***ваше*** *письмо; Будем ждать* ***вашого*** *письма; Отримала* ***вашого*** *листа; Письмо* ***ваше*** *получила.* Семантично близькими є конструкції з **додатком** (прийменник + займенник 2 особи однини чи множини у родовому відмінку): *все чекаю* ***від тебе*** *листа; Лист* ***від Вас*** *одержали*; *Лист і поздоровлення* ***від Вас*** *получили*; *получив* ***від вас*** *аж два пісьма*; *не получав* ***од нас*** *письма.* Значно рідше використовується вказівний займенник (*це пісьмо*), а також означення, виражені прикметником чи дієприкметником (*Тьотя Валя теж не дуже* ***веселого*** *листа прислала*; *в* ***следующом*** *письме*) та числівником (*зразу отримала* ***два*** *листи*; *напеши хоть* ***одне*** *пісьмо бабушкі*). Подекуди трапляються приклади неузгодженого означення: *вісточку* ***від*** *рідних* ***людей.*** Названі метакомунікативи слугують засобом інтимізації спілкування.

До одиниць метакомунікативної рефлексії уналежнюємо також: 1) назви матеріального носія листа: *Стільки багацько хотіла тобі сказати, та хіба* ***на бумазі*** *все скажеш*; *Вот і сьогодні* ***стрічечки*** *із-за сліз не бачу*; *Я його пробігла очима, а читать і перечитувать* ***рядки і між рядками*** *буду дома*; 2) назви знарядь для написання листа: *Щось* ***ручка*** *не пише толком. Треба заканчуват*; *Подумки уже 10 листів у відповідь написала, а взятись* ***за ручку*** *все ніяк не спроможусь. На роботі це не можливо, а прийду додому то «лінь матушка» робить не дає*; *От взяла* ***ручку****, а про що писати не знаю*; 3) характеристику індивідуальної манери письма: *Я тоже не годний алімент,* ***по почерку*** *можно заключить, дибаю з 2 палками в хаті; оце і все розбірай бовже* ***погано пешу***

Листи «наївних» комунікантів містять інформацію про інші різновиди дистанційного спілкування, з-поміж яких: 1) листівка: *Пісьмо, Мам із* ***откриткою*** *куди ти клала 5 крб я не получав*; 2) телеграма: ***Телеграму*** *твою получила*; *І прошу, пиши «до востребования» а то* ***телеграма*** *аж на третій день мене найшла*; 3) посилка: *учора я получив від вас* ***посилку****, і пісьмо і гроші 15 крб, я був дуже радий*; *Я послала* ***посилку*** *до І.Я і написала що тобі. Напиши чи ти дістала хустку шерстяну, косинку блискучу*; 4) грошовий переказ: *Я тепер тобі* ***гроший*** *у пісьмі не буду* ***посилать.***

Утім найбільшим «конкурентом» листа, як можемо бачити з досліджуваних текстів, став телефон. Дозволимо собі невеличкий екскурс в історію культури повсякдення, що безпосередньо чи опосередковано знайшла свій відбиток у

листовній комунікації. Зауважмо, що в Україні десь до середини 2000-х років масово функціювали стаціонарні дротові телефони (спочатку дискові, а згодом кнопкові) та переносні радіотелефони. Для особистого спілкування використовували службовий телефон, утім із зрозумілих причин у такому разі розмови здебільшого були короткотривалими. Наприклад, читаємо: *Залишив мені свій робочий телефон. До нього можна подзвонити 22.XI, 26.XI, 30.XI з 8^{30} до 10^{30}* (лист від 19.11.2004). Але, очевидно, були й винятки: *Минулий місяць, дзвонила Леночці в завод, всі новини мені розповіла. Так погано, що у Вас немає телефону* (лист від 15.09.2004).

Спілкування по домашньому телефону було різним за тривалістю, проте прослуховування боялися всі, адже давався взнаки досвід життя в тоталітарному суспільстві: *З Валею не бачилась з того дня, як приїхали від тебе. По телефону іноді перемовляємось, але то загальні фрази, всього в трубку не скажеш* (лист від 30.01.1992). Сьогодні викликає посмішку той факт, що раніше номер телефона просили повідомити у звичайному паперовому листі: *Якщо є напишіть номер Юліного телефона* (лист від 18.02.2003).

Завдяки зібраному епістолярію «наївних» авторів можемо простежити, як мобільний телефон уходив у життя людини похилого віку: *Зараз усі купують мобільні телефони і дітям купують і пінсіонерам діти купують. Мені донька обіцяла купить, вона знає і марки і види і характерістики. А я боюсь, чи осилю цю науку пользоваться ним. Івановні – сусідці вже купили. Ходить важна така, звонить всім, хоть воно іноді не буже і траба. Фасон держить. Мабудь у мене тоже скоро буде. Тоді буду вам звонить на городський номер. Но кажуть що це дорого. Треба щоб і у вас був* (лист від 2004 р.).

І до сьогодні комунікативний простір людей похилого віку характеризується співіснуваням паперових листів і мобільного телефону: *З Лепетихою тримаємо тісний зв'язок, крім листів уже кілька разів спілкувались з Катьою по мобілці* (лист від 2006 р.). З-поміж причин того, що старше покоління продовжує листуватися, назовімо, з одного боку, консерватизм, силу звички, можливість попереднього обдумування, тобто спостерігається вплив вікового чинника на комунікацію, а з іншого – спрацьовують етикетні настанови, адже рукописним листом засвідчується шанобливе ставлення до адресатів – членів однієї сім'ї, прагнення родинної інтимно-емоційної близькості.

Процесуальність епістолярної комунікації передається дієсловами, ядро яких становлять лексеми *(не)писати / писать, (не)написати / написать* у різних часових і особових формах дійсного способу (*пишу, пишеш, напишу, писав; написала* та ін.) та в різних особових формах наказового способу (*пиши, напиши* та ін.) з варіативною орфографією (*пешу, напесат, напеши, напесав*). Наприклад: *Тоня чогось до нас **не пише** листів, не знаю чого вона на нас сердиться Пока у нас все більш нема про що **писати**; Приїхала і думала зразу ж на другий день **написати** тобі листа, а вже середа. Де дні діваються?; Виглядаємо поштарку, як сонечко, але крім тебе щось ніхто більше не пише; Цілий анекдот. **Написала** листа, понесла на пошту, підписала конверт, заклеїла, віддаю завідуючій поштою, а вона мені подає листа від … тебе.*

На периферії епістолярної процесуальності перебувають дієслова: *одержати (одержали, одержала) / отримати (отримала, отримали) / (не)получить (получив, получила, получили); повідомляти (повидомляю, повідомляємо, повидомив) / сообщить; дописати (дописую); (не)сказати (скажиш); побалакати (побалакаємо, побалакали); послати / посилати (послала, посилать); вкинути; прислати (прислала); отвечать (отвечаю, отвічаєм); описати (описуй, опешу); підписати (підписала);*

прописати (пропеши); ждать; чекати; кінчати / кінчать (кончать, кінчаю), заканчувать / закінчувати. Наприклад: *Юрочка ти пишеш шо ти не получав од нас письма я тобі пишу каждий день а чого ти не получаеш я незнаю*; *Тьотя Валя теж не дуже веселого листа прислала*; *Із самими сердечними вітаннями отвічаєм на ваше письмо яке ми получили і якому були несказанно раді!*; *Вчора отримали твого листа, який з нетерпінням чекали.*

Функції метаодиниць як епістолярного конструкта

1. Композиційна організація тексту листа. Лист, як будь-який інший текст, має традиційну структуру і складається з трьох частин – вступної (зачина), основної та завершальної (кінцівки). Порівняння цих основних компонентів структури листа (зачину, основної частини і кінцівки) щодо кількісного використання в них метафеноменів, дало змогу встановити, що найбільша частка (44,5 %) від усіх метаодиниць міститься в основній частині, а на початку і наприкінці вони кількісно збалансовані (27 % і 28,5 % відповідно) з незначною перевагою в завершальному блоці.

Якщо взяти до уваги кількість листів, у яких спостерігаються метакомунікативні явища, то кількісна частка листів, де останні локалізуються в зачині, становить 31,1 %, а в основній і завершальній частинах – 28,9 % і 34 % відповідно. Як бачимо, в зачині і в кінцівці листів досліджувані одиниці зберігають кількісний баланс із незначною перевагою наприкінці.

Зіставлення за двома вимірювальними параметрами кількісних показників використання метакомунікативних рефлексивів демонструє їхню співвідносність у зачині та кінцівці. Різні кількісні показники за двома параметрами пояснюємо тим, що в окремих композиційних блоках листа підвищується частотність використання метаодиниць. Найбільша кількість повторюваних метаодиниць сконцентрована в основній частині, а найменша – у зачині.

2. Реалізація текстових категорій. Як зазначає А. Вежбицька: «Висловлення про предмет може бути переплетене нитками висловлень про саме висловлення. У певному розумінні ці нитки можуть зшивати текст про предмет в тісно спаяне ціле, високого ступеня зв'язності. Іноді вони слугують саме для цього» [7, с. 404]. Тож утілення передусім категорій цілісності та зв'язності здійснюється за рахунок опису повсякденного життя (*Коротенько за – життя*), а найчастіше – завдяки окресленню тематичного поля «Новини»:

1) Наявність новин: *І одна* ***новинка*** *в мене є*; *У мене для тебе гарна* ***новость*** *– купила порося.*

2) Відсутність новин: *Ну все,* ***новин*** *більше нема*; *Ну шо тобі ще написать* ***новин*** *таких унас нема*; *Ну шо тобі ще написать даже я і незнаю* ***новостий*** *таких нима ніяких*; *Ну, а так у мене* ***новинок*** *немає ніяких.*

3) Прохання написати про новини: *Стем досвіданія. Пиши як ви поживаете шо* ***нового*** *у вас*; *Пишіть усе як здоров'я* ***вісі*** *новості ми ждемо на цьому буду кінчать*; *пишить. свой* ***новости.***

4) Дізнатися про новини: *Минулий місяць, дзвонила Леночці в завод, всі* ***новини*** *мені розповіла*; *Пісьомце ми ваше получили за яке велике вам спасибі з якого ми узнали як ви проживаєте як здоровья і всі ваші* ***новості***; *Надя письмо ваше ми одержали заяке вам вилике Спасибо зякого койщо взнали оваших плохих и других* ***новостях****. но жити нада. переносить. вси невзгоди.*

Опосередковано «задає» тематичну спрямованість листів тактика висловлення прохання: *Пишіть мої любі про все*; *Пиши мені про себе все. Напиши чи любиш нас*;

Ма, пиши як там у вас діла, як здоров'я, які новості, як діла у Папка, картошку вибрали вже чі ні, як храм пройшов; *Галиночко, пиши більше за Стасіка, що він там уже нового вміє? Як там справи у Юлі, у Вови і Віталика. Бо від них листа чекати марна справа*; *Нюся напиши що сталось із Тонею. від неї немає до нас давно листів*; *Пишіть нам не забувайте про нас*; *Пишіть усе як здоров'я всі новості ми ждемо на цьому буду кінчать*; *Пишіть як ви чим занимаетись яка у вас зараз погода Вобщем пишіть про все*; *Будем ждать вашого письма, розкажіть там як Валерчик поживає із своїми*; *Пишу Вам родичі, що в нас все добре, якби не війна на Сході, тобто на Донбасі, а так у нас можно жити*; *Пишу вам, щоб ви приїхали до мене по вишні*.

Використання метакомунікативних рефлексивів активізується під час завершення листа: *Ну оце і все шо я хотіла написать*; *Ну от і все шо я хотіла тобі написать*; *Ну і усе шо я хотіла написать*; *Ну мабуть буду закінчувать, бо пишу вже що попало*; *Ну оце і все. Писать більше нема чого. Задавайте вопроси мені в пісьмі, щоб мені було легше писать пісьмо. Ну от і все що я хотів написать*; *Повторяюсь уже. Досв-дання.*

3. Побудова епістолярного хронотопу. Часову площину епістолярного хронотопу утворюють такі компоненти: 1) час написання листа: *Пишу вам пісьмо **04.02.90 у неділлю***; *Починала писати листа **в суботу**, а дописую вже **у вівторок вранці** лежачи в ліжку. Спішу дописати, щоб **сьогодні** лист пішов*; *Приїхала і думала зразу ж **на другий день** написати тобі листа, а вже **середа**. Де дні діваються?*; 2) час надсилання листа: *Нерозумію, чому Ви не дістали відповідь, я відіслала **в один день** 2 листи: вам і мамі*; 3) повідомлення про час отримання листа: ***Сьогодні** я одержала твого листа*; ***Сигодня** получили письмо в ид Миколи Душила*; ***Сьогодні** у четвер 15.02.90 получив від вас аж два пісьма. ось пишу відповідь*; *Отримала вашого листа **у вівторок***; 4) часовий період без листування: *вже можно Сказать як **год** вид них небуло письом ото я був ввас Сиргий внас щото вин нипомерився Сокружаючими. пойхав. додому в ненастроєний*; *Щось ви мені **давно** не писали то я напишу перша*; 5) обіцянка написати листа в певний час, планування: ***Завтра** напишу мамі*; *Напишу ще **завтра**, або в **середу***; 6) періодичність листування: *Юрочка ти пишеш шо ти не получав од нас письма я тобі пишу **каждий день** а чого ти не получаеш я незнаю*; *Синочок пиши **почаще** Будем ждать*; *Пишить **повозможності***; *я вже пешу **друге пісмо** і прошу преїд.*

Просторова площина окреслюється шляхом називання місця, де пишеться чи відправляється лист: *Написала листа, понесла на пошту, підписала конверт, заклеїла, віддаю завідуючій поштою, а вона мені подає листа від … тебе*; *Просто лежав би від суботи у поштовій скринці*; *Галиночко, дописую на роботі*; *пишу вам пісьмо у наряді я заступив дневальним по парку.*

Часопросторовий вимір уможливлюється за рахунок наявності обох складників хронотопу: *Пишу вам пісьмо 27.09.90, у четверг із Жидковичиві* <Житковичі – назва міста в Білорусі – І. Б.>

4. Вираження емоцій, почуттів. Метакомунікативні одиниці здатні передавати психологічний та емоційний стан адресанта, слугують для вираження емоційно-почуттєвої сфери мовців. Зокрема, за їх допомогою висловлюється:

1) радість: *Повідомляємо, що листа від вас ми одержали, якому були **дуже раді**. Хрещений, все нормально, **ніяких обід немає і бути не могло***; *Юрочка напеши хоть одне пісьмо бабушкі вона буде дуже рада*; *Ваш лист нам приніс дуже велику **радість***; *Яка це була **радість**, та ще і подвійна бо зразу отримала два листи. Ще і від т. Валі. І все в один день. Я якраз трохи пригрипувала і залишилась вдома. А*

листи мене зразу вилікували; *з самими сердечними вітаннями отвічаєм на ваше письмо яке ми получили і якому були несказанно* ***раді!***;

2) вдячність: *Отримали ми Ваше пісьмо і дуже* ***благодарні*** *Вам за нього*; *Велике* ***спасибі*** *за лист*; *Письмо твоє Надя, получила, велике спасібо*; *Письмо ваше получила, велике спасібо*; *Лист і поздоровлення від Вас получили, за що дуже дякуємо!*; *Лист від Вас одержали, за дякуємо що незабули нас*;

3) радість і вдячність: *Одержала від вас листа. Дуже* ***зраділа****. Велике* ***спасибі.*** *Приємно одержувати вісточку від рідних людей*; *учора я получив від вас посилку, і пісьмо і гроші 15 крб, я був дуже* ***радий****, получив також провода і свечі.* ***спасіба*** *тобі Папко*;

4) сум: *Я ж уже дуже* ***скучила*** *за тобою.*

5) злість: *ваня решила напесат пісмо може ти й* ***нерадий*** *що я пешу кортит побачется*; *Тоня чогось до нас не пише листів, не знаю чого вона на нас* ***сердиться.***

Нерідко адресанти зазначають труднощі, пов'язані з написанням листа (до речі, на цей аспект мета комунікативної діяльності звертали увагу дослідники епістолярію Лесі Українки [3, с. 2014; 9, с. 46]), що пов'язані з:

1) незнанням: *Ну а так я більш і не знаю шо тобі ще написать*; *Ну шо тобі ще написать даже я і незнаю*; *Ну про що, ще написати*; *Ну про що вам написать я навіть не знаю*.

2) відсутністю предмета викладу: *Пока у нас все більш нема про що писати*; *Пока у нас все, більш немає чого такого писати*; *Женічка, буду кінчати. вже й нема чого писати.*

3) браком часу, неорганізованістю: *Я давно хотіла написати, та через ту господарку нема коли сісти нормально*; *В суботу не дали дописати, бо визвали на визов. <…>. А вже як відірвуть від якоїсь справи то не зразу візьмешся доробляти, та і все одно лист би раніше ніж сьогодні не пішов. Просто лежав би від суботи у поштовій скринці. От бачите пишу вам що попало, а ви читайте.*

4) лінню: *Подумки уже 10 листів у відповідь написала, а взятись за ручку все ніяк не спроможусь. На роботі це не можливо, а прийду додому то «лінь матушка» робить не дає.*

Адресанти, свідомлюючи всі ці причини, виправдовуються за невчасно надісланого листа і просять вибачення: ***Пробачте*** *що погано написала*; ***Пробачте*** *якщо лист трошки спізниться…*; *Ненаписали Вам того багато,* ***вибачте****, дуже любимо, скучаємо, до зустрічи*; *І* ***вибач****, що пишу по-українські. Так було смутно на душі, і так захотіла з тобою побалакати, що й не зогледілась, як і написала.*

Отже, у роботі встановлено склад метакомунікативних рефлексивів, до яких уналежнюємо нейтральні та конотативно марковані найменування листа та інших різновидів дистанційного спілкування (листівка, телеграма, посилка, грошовий переказ, телефон), найчастотніші означення та позначення процесуальності епістолярної комунікації. Окрім цього, до кола метакомунікативів уведено назви матеріального носія листа, назви знарядь для написання листа, словесну характеристику індивідуальної манери письма тощо.

З-поміж функцій, які виконують метакомунікативні рефлексиви, виявлено такі, як організація композиції листа, реалізація текстових категорій (передусім цілісності та зв'язності), побудова епістолярного хронотопу, вираження емоцій і почуттів.

Реалізація метакомунікації відбувається завдяки різним засобам, вибір яких залежить від «фактора адресата» (за Н. Д. Арутюновою), а також комунікативної компетенції адресанта.

Література

1. *Арутюнова Н. Д.* Введение. Наивные размышления о наивной картине языка. *Язык о языке* : сб. статей. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 7–19.

2. *Бибик С. П.* Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : монографія / НАН України. Ін-т української мови. Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. 589 с.

3. *Богдан С.* Епістолярна комунікація Лесі Українки крізь призму її автокоментарів. *Лінгвістичні студії*. 2014. Вип. 1. С. 23–40.

4. *Богдан С.* Українська епістолярія другої половини XX ст.: традиційне й індивідуальне у функціонуванні мовного етикету. *Мовознавство : доп. та повідомл. IV Міжнародного конгресу україністів* / відп. ред. В. Німчук. Київ : Пульсари, 2002. С. 261–267.

5. *Брага І. І.* Відображення мовної свідомості в Інтернет-дискурсі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки* : зб. наук. пр. № 13. Одеса : Астропринт, 2011. С. 62–71.

6. *Брага І. І.* Писемне сімейне мовлення носіїв суржику. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : зб. наук. праць. Вип. 33 / Херс. держ. ун-т. Херсон : ХДУ, 2018. С. 99–103.

7. *Вежбицка А.* Метатекст в тексте. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. VIII. Лингвистика текста. Москва : Прогресс, 1978. С. 402–421.

8. *Козлова Н. Н., Сандомирская И. И.* «Я так хочу назвать кино». «Наивное письмо» : Опыт лингво-социологического чтения. Москва : Гнозис, Русское феноменологическое общество, 1996. 256 с.

9. *Коротич К. В.* Особливості репрезентації вибачення в листах Лесі Українки. *Дивослово*. 2018. № 4. С. 43–47.

10. *Ленець К. В.* Епістолярний стиль. *Стиль і час : хрестоматія* / відп. ред. М. М. Пилинський; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1983. С. 203–211.

11. *Мечковская Н. Б.* Социальная лингвистика : учеб. пособие. 2-е изд., испр. Москва : Аспект Пресс, 2000. 205 с.

12. *Почепцов Г. Г.* Фатическая метакоммуникация. *Семантика и прагматика синтаксических единств* : межвуз. тематич. сб. / отв. ред. И. П. Сусов. Калинин : Калининский гос. ун-т, 1981. С. 52–59.

13. *Русанівський В. М.* Історія української літературної мови : підручник. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.

14. Словарь української мови : в 4-х т. / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958–1959.

15. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

16. *Трифонов Р. А.* Метамова: теоретичні аспекти дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія: Філологія. 2014. № 1107. Вип. 70. С. 27–36.

17. *Яворська Г. М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. 288 с.

18. *Якобсон Р.* Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»* : сб. статей. Москва : Прогресс, 1985. С. 193–230.

19. Polyphony. Unknown Ukraine : онлайн-архів українського пісенного фольклору. URL: https://www.polyphonyproject.com/uk/song/BMI_UK18090364.

References

1. Arutyunova, N. D. (2000), *Introduction. Naive reflections on a naive picture of a language* [*Vvedenie. Naivnye razmyshleniya o naivnoy kartine yazyka*]. Yazyk o yazyke : sb. statey, Yazyki russkoy kul'tury, Moskva, pp. 7–19.

2. Bybyk, S. P. (2013), *Oral literary language in Ukrainian culture of everyday life: monograph* [*Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia : monohrafiia*], NAN Ukrainy, In-t ukrainskoi movy, Vyd-vo «Aspekt-Polihraf», Nizhyn, 589 p.

3. Bohdan, S. (2014*), Lesia Ukrainka Epistolary Communication Through the Prism of Narrations* [*Epistoliarna komunikatsiia Lesi Ukrainky kriz pryzmu yii avtokomentariv*], Linhvistychni studii, Vyp. 1, pp. 23–40.

4. Bohdan, S. (2002*), Ukrainian epistolary of the second half of the xx century: traditional and individual in the functioning of language etiquette* [*Ukrainska epistoliariia druhoi polovyny XX st.: tradytsiine y indyvidualne u funktsionuvanni movnoho etyketu*], Movoznavstvo : dop. ta povidoml. IV Mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv, vidp. red. V. Nimchuk. Pulsary, Kyiv, pp. 261–267.

5. Braha, I. I. (2011), *Reflection of language consciousness in the Internet discourse* [*Vidobrazhennia movnoi svidomosti v Internet-dyskursi*]. Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho, Linhvistychni nauky : zb. nauk, pr. № 13, Astroprynt, Odesa, pp. 62–71.

6. Braha, I. I. (2018), *The written family speech of surzhyk speakers* [*Pysemne simeine movlennia nosiiv surzhyku*], Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Seriia «Linhvistyka» : zb. nauk. prats, Vyp. 33, Khers. derzh. un-t, KhDU, Kherson, pp. 99–103.

7. Vezhbitska, A. (1978), *Metatext in the text* [*Metatekst v tekste*]. Novoe v zarubezhnoy lingvistike, Vyp. VIII, Lingvistika teksta, Progress, Moskva, pp. 402–421.

8. Kozlova, N. N., Sandomirskaya, I. I. (1996), *«I want to call the movie like that». «Naiv writing» : An experience of linguistic-sociological reading* [*«Ja tak hochu nazvat' kino». «Naivnoe pis'mo» : Opyt lingvo-sociologicheskogo chtenija*], Gnozis, Russkoe fenomenologicheskoe obshhestvo, Moskva, 256 c.

9. Korotych, K. V. (2018), *The peculiarities of representing apologies in Lesya Ukrainka's letters* [*Osoblyvosti reprezentatsii vybachennia v lystakh Lesi Ukrainky*], Dyvoslovo, № 4, pp. 43–47.

10. Lenets, K. V. (1983), *Epistolary style* [*Epistoliarnyi styl*], Styl i chas : khrestomatiia, vidp. red. M. M. Pylynskyi; AN URSR, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Nauk. dumka, Kyiv, pp. 203–211.

11. Мечковская, Н. Б. (2000), *Social linguistics : a handbook* [*Social'naja lingvistika : ucheb. posobie*]. 2-e izd., ispr. Aspekt Press, Moskva, 205 p.

12. Почепцов, Г. Г. (1981), *Phatic metacommunication* [*Faticheskaja metakommunikacija. Semantika i pragmatika sintaksicheskih edinstv : mezhvuz. tematich. sb.*], otv. red. I. P. Susov, Kalininskij gos. un-t, Kalinin, pp. 52–59.

13. Rusanivskyi, V. M. (2001), *History of the Ukrainian literary language : a handbook [Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy : pidruchnyk], ArtEk, Kyiv, 392 p.*

14. *Dictionary of the Ukrainian language : in 4 volumes (1958–1959) [Slovar ukrainskoi movy : v 4 kh t.]*, upor. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko, Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, Kyiv.

15. *Dictionary of the Ukrainian language : in 11 volumes (1970–1980) [Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t.]*, AN URSR, In-t movoznavstva; za red. I. K. Bilodida, Nauk. dumka, Kyiv.

16. Tryfonov, R. A. (2014), Metalanguage: theoretical aspects of study [Metamova: *teoretychni aspekty doslidzhennia*], Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, Seriia: Filolohiia, № 1107, Vyp. 70, pp. 27–36.

17. Yavorska, H. M. (2000), *Prescriptive linguistics as a discourse : Language, culture, power [Preskryptyvna linhvistyka yak dyskurs : Mova, kultura, vlada]*, *NAN Ukrainy*. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni, Kyiv, 288 p.

18. Yakobson, R. (1985), *Linguistics and poetics* [*Lingvistika i pojetika. Strukturalizm: «za» i «protiv» : sb. statej*], Progress, Moskva, pp. 193–230.

19. Polyphony. Unknown Ukraine : onlain-arkhiv ukrainskoho pisennoho folkloru. URL: https://www.polyphonyproject.com/uk/song/BMI_UK18090364.

И. И. Брага,
Сумской государственный педагогический университет имени А. С. Макаренко,
кафедра украинского языка и литературы

МЕТАКОММУНИКАТИВНАЯ РЕФЛЕКСИЯ В «НАИВНОМ» ЭПІСТОЛЯРИИ

В статье анализируются результаты метакоммуникативной рефлексии «наивных» авторов повседневных семейно-бытовых писем, которая передает информацию об эпистолярной коммуникации, процессе переписки. Выявлены и описаны метакоммуникативные рефлексивы, а также установлены функции, выполняемые ими в эпистолярном тексте.

Ключевые слова: метакоммуникативная рефлексия, метакоммуникативы, эпистолярная коммуникация, «наивный» эпистолярий, некодифицированная разговорная речь.

I. I. Braha,
A. S. Makarenko State Pedagogical University of Sumy,
Department of Ukrainian Language and Literature

METACOMMUNICATIVE REFLECTION IN THE "NAIVE" EPISTOLARY

The study of private correspondence language has been a relevant problem in Ukrainian philology for a long time, however linguists are primarily interested in the epistolary works of elitist language personalities, including Ukrainian writers, cultural and public figures, and therefore analyze the codified Ukrainian speaking. The paper suggests changes to the scientific vector, directing it to the written communication of "naive" authors and accordingly to the Ukrainian non-codified spoken language in its written form.

Our research **aim** is to analyze the reflexives of "naive" authors of daily family and household letters of epistolary communication as a whole and its individual elements. In

other words, this work examines those linguistic units (metacommunicatives) that transmit information about the letters, the correspondence process in the letters. **The tasks** of the work are to identify and describe the metacommunicative reflexives as the subject of research, as well as to establish their functional load in the "body" of the epistolary text. **The research material** was a collected corpus of daily family and household letters, whose authors are Ukrainians as native speakers, rarely – Russian, living in the Sumy Oblast, and used surzhyk in their daily communication.

We used the descriptive, lexical-semantic and discursive analysis methods to establish the composition of the metacommunicative reflexives, which include neutral and connotative marked names of letters and other forms of distance communication (postcard, telegram, parcel, money transfer, phone call), the most common definitions and marking the procedurality of epistolary communication. In addition, the names of material carrier of the letters, tool names for writing the letter, the verbal feature of the individual manner of writing, etc. were introduced into the circle of metacommunities.

The letter composition, implementation of text categories (integrities and coherences in priority), construction of epistolary chronotype, expression of emotions, and feelings are among the functions performed by the metacommunicative reflexives.

Key words: metacommunicative reflection, metacommunicatives, epistolary communication, "naive" epistolary, non-codified spoken language.